

N.F.S. Grundtvig og socialpolitikken i Den grundlovgivende Rigsforsamling i foråret 1849

Af Finn Stendal Pedersen

I 1999 fejres 150-året for den danske grundlov. Fra historikerside har der været forholdsvist ringe interesse for grundlovens tilblivelse og de politiske diskussioner, der udspandt sig om dens indhold i Den grundlovgivende Rigsforsamling. I denne artikel forsøger lektor, dr.phil. Finn Stendal Pedersen at vise, hvilke muligheder der ligger i at uddybe vor forståelse af den danske demokratiske diskurs gennem en nærmere betragtning af grundlovens tilblivelse. Han tager fat på det forhold, at grundloven i socialpolitisk henseende – med paragraffen om, at den, som ikke ved sit arbejde selv kan ernære sig og sine, er berettiget til at få hjælp af det offentlige (den nuværende § 75) – står for et solidarisk støtteprincip. Det skyldtes Orla Lehmann og videreførte principper fra enevælden, men havde mødt en vis modstand, blandt andet fra N.F.S. Grundtvig.

150-året for den danske grundlov står for døren med megen virak til følge, selv om den årlige 5. juni-fest normalt ikke vækker den store opmærksomhed, specielt ikke når man sammenligner med nordmændenes festlige højtideligholdelse af deres grundlovsdag den 17. maj.

Den samme tilbageholdenhed kan spores i dansk forskning vedrørende grundlovens tilblivelse og debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling om den ny forfatnings indhold 1848-49. Dette kan nok undre, da det trods alt var junigrundlovens indhold, der, trods demokratiske tilbageslag allerede i 1855 og 1866, blev grundlaget for det danske samfunds videre politiske liv, og som gennem sin cementering af den gamle enevældes socialpolitiske linje i paragrafferne vedrørende de borgerlige rettigheder og pligter kom til at danne et grundlag, som den senere danske socialpolitik og velfærdsstaten kunne bygge på.

Den parlamentariske og ekstraparlamentariske debat i årene forud for grundlovens vedtagelse og underskrift må derfor også betragtes som en overordentlig vigtig del af det danske demokratiske diskurs, ligesom der findes et righoldigt kildemateriale til belysning af udviklingen.¹

Det kan være vanskeligt at forklare den sparsomme interesse omkring den danske grundlovs tilblivelse, men det kan muligvis hænge sammen med det faktum, at Constantin Hansens billede fra 1864 af Den grundlovgivende Forsamling, der jo er ren historieforfalskning, fremhæver de nationalliberale ledes rolle ved grundlovens tilblivelse. Endvidere fremhæves, med rette, D.G. Monrad på billedet, og han måtte jo senere som konseilspræsident bære ansvaret for nederlaget i 1864.²

Hermed er grundlovens tilblivelse blevet kædet sammen med de mænd, der senere frembragte og måtte tage ansvaret for det nationale nederlag i 1864. Den nationale fortrængnings styrke skal nok ikke underkendes i denne sammenhæng, men bør alligevel ikke accepteres, hvis vor forståelse af den danske vej til demokrati og velfærdsstat skal uddybes.

Ser vi på de Danmarkshistorier, der er kommet til verden efter 1945, er de yderst kortfattede med hensyn til omtalen af Den grundlovgivende Rigsforsamling, for slet ikke at tale om selve grundlovens indhold. I det omfang det sker, er det typisk med angivelse af, at det var en ypperlig og intelligent forsamling, som vi danskere kan være stolte af, at grundlovsudkastet fra Martsministeriet efter megen debat blev fulgt, og at dette udcasts fader var D.G. Monrad med Orla Lehmann som fadder.

Således er det disse to, som vi kan takke for den almindelige valgret, hvor man i de fleste andre europæiske lande havde eller fik en valgret, hvor vælgerskaren var begrænset igennem minimumskrav til indtægt, ejendom eller formue.³ Desuden omtales så kort og uden yderligere uddybning, at N.F.S. Grundtvig var medlem af forsamlingen, at han var en

-
1. Den grundlovgivende Rigsforsamlings betydning for den danske diskurs er således blevet erkendt af P. Nannestad Olsen i dennes afhandling »At the Cradle of a Party System: Voting Patterns and Voting Groups in the Danish Constitutional Convention 1848-1849«, *Scandinavian Political Studies*, 1972, s. 119-135. Heri underkastes afstemningstallene en politologisk analyse, hvoraf det konkluderes, at den konservative-liberale delingslinje mellem Den grundlovgivende Rigsforsamlings medlemmer ved afstemningerne var væsentlig, mens den i den historiske forskning ofte fremhævede forskel mellem land og by ikke havde større betydning. Da P. Nannestad Olsen ikke kommer ind på den kvalitative debat, som gik forud for afstemningerne, forbliver grundlaget for afhandlingens opdelinger af medlemmerne som værende af konservativ eller liberal observans dog stadig den eksisterende historiske forskning. Og den er, som det vil fremgå, sparsom på netop dette område, når det gælder sociale og økonomiske spørgsmål.
 2. Således Erik Henriksen: *Mændene fra 48*, København 1911; Jens Møller: »Forarbejderne til grundlovsudkastet«, *Den danske Rigsdag 1849-1949*, bind 1, København 1949, s. 93.
 3. Poul Meyer: »Regering og Rigsdag 1849-1866«, *Historie*, ny rk. 16, 1985-86, s. 206-233, særligt s. 208f.

ener, som talte for døve øren, men at hans synspunkter havde fremtiden for sig.⁴

Undtagelsen fra dette generelle billede er Søren Mørch, der i sin fremstilling *Den sidste Danmarkshistorie* vier sin »12. fortælling« til »Borgerkrigen og Grundloven«. Hans hovedærinde her er at fortælle om borgerkrigen i den danske helstat og dermed klarlægge de omstændigheder, hvorunder Martsministeriet og Den grundlovgivende Rigsforsamling forhandlede sig til en for tiden vidtgående forfatning i demokratisk retning.

Grundloven udformes ifølge Mørch så relativt demokratisk på grund af borgerkrigens ydre pres, hvor det er bønderkarlene, der leverer hovedparten af kanonføden, således at det er udelukket at begrænse valgetten til middelstandens borgere på trods af nationalt forvirrede hoveder som N.F.S. Grundtvig, den glatte H.N. Clausen og de nationalliberale i øvrigt.

Ud over denne generelle forklaringsmodel understreger Mørch kontinuiteten i administrationssystemet, men holder sig derudover til bestemmelserne vedrørende Rigsdagens sammensætning, valgbarheden og valgretten uden at diskutere forhandlingerne på Den grundlovgivende Rigsforsamling.⁵

I *Gyldendals Danmarkshistorie* giver Vagn Skovgaard-Petersen desuden i et senere afsnit om opinionspolitik i 1850'erne visse oplysninger om grundlovsforhandlingerne på enkelte områder, således følgende omkring socialpolitikken: »Det var en noget ambivalent holdning, der var kommet til udtryk i den grundlovgivende rigsforsamling. Et stort flertal havde tilsluttet sig § 89, at den, som ikke ved sit arbejde selv kunne ernære sig og sine, skulle være berettiget til at få hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom måtte påbyde. Der blev ganske vist rejst indvendinger, men de blev afvist.

Mest forbløffende var Grundtvigs modstand: Det var for dyrt for et fattigt land. Grundtvig foreslog en anden redaktion. ... Forsamlingen stod imidlertid fast på den solidariske formulering, der skyldtes Orla Lehmann

4. Se således John Danstrup og Hal Koch (red.): *Danmarks Historie*, bind 11: Roar Skovmand: Folkestyrets Fødsel 1830-1870, København 1964, s. 277-287; Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bind 10: Claus Bjørn: Fra reaktion til grundlov 1800-1850, København 1990, s. 343-346; H.P. Clausen og Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bind 5: Vagn Skovgaard-Petersen: Tiden 1814-1864, København 1985, s. 230-237.

5. Søren Mørch: *Den sidste Danmarkshistorie. 57 fortællinger af fædrelandets historie*, København 1996, s. 113-129, særligt s. 120-122 og 127f.

– og fastholdt det princip, som enevælden havde skabt gennem sin fattiglov 1803.«⁶

Denne kortfattede vurdering er spændende og introducerer flere synsvinkler. Der gøres således opmærksom på, at der i grundloven var indeholdt et solidarisk støtteprincip, som skyldtes Orla Lehmann, og som videreførte enevældens principper. Desuden fortælles, at der udspandt sig en debat om paragraffen, der blev angrebet fra flere sider, heriblandt N.F.S. Grundtvig. Endelig udtrykker forfatteren forundring over Grundtvigs rolle i denne debat. Det er helt åbenbart, at Grundtvigs optræden i denne sag ikke stemmer med Skovgaard-Petersens opfattelse af, hvad Grundtvig skulle have ment og normalt mente.

Med dette udgangspunkt er det nærliggende at se nærmere på denne socialpolitiske debat og på N.F.S. Grundtvigs holdninger til dette emne med henblik på at opnå en nærmere indsigt i denne betydningsfulde paragrafs tilblivelse og fastholdelse. Samtidig er det mit håb, at denne begrænsede undersøgelse kan vise, hvilke muligheder der ligger i at uddybe vor forståelse af den danske demokratiske diskurs gennem en nærmere betragtning af grundlovens tilblivelse.⁷

N.F.S. Grundtvigs menneskesyn

N.F.S. Grundtvigs betydning for den kulturelle udvikling i Danmark og det øvrige Norden er stor og uomtvistelig. Interessen for Grundtvig og hans meninger har da også frembragt enorme mængder af forskning og debatindlæg på et mere eller mindre sobert grundlag.

Forskningsmæssigt har fokus dog været på Grundtvigs religiøse holdninger, på hans betydning for den danske nationalfølelses udvikling og i

6. H.P. Clausen og Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bind 5: Vagn Skovgaard-Petersen: Tiden 1814-1864, København 1985, s. 274f. Skovgaard-Petersens fremstilling kan blandt andet bygge på Jens Møllers afhandling »Forarbejderne til grundlovsudkastet«, *Den danske Rigsdag 1849-1949*, bind 1, København 1949, s. 41-94, der igen hviler på P. Munch: »Monrads Udkast til Grundloven«, *Historisk Tidsskrift*, 8. rk. IV, tillægshfte, 1913, s. 171-187 og Jens Møller: »Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven«, *Historisk Tidsskrift*, 9. rk. V, 1926-27, s. 447-485.

7. Tidligere er andre afgrænsede temaer i debatten behandlet, eksempelvis den debat, der udspillede sig om skoleparagraffen i grundlovsudkastet. F.C. Kålund-Jørgensen: »Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og dens skolehistoriske placering«, *Historisk Tidsskrift*, 2. rk. IV, 1954, s. 449-484. Debatten om den almindelige værnepligts indførelse er endvidere behandlet i Rudi Thomsen: *Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark*, København 1949, og debatten om kirken i H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig Studie*, København 1948.

mindre grad på hans litterære produktion (her særligt sangværket) eller hans ideer vedrørende undervisning og pædagogik. Hvad det sidste angår, er det selvfølgelig særligt den tankeverden, hvoraf den folkelige højskolebevægelse henter sin *raison d'être*, der har været genstand for interesse.⁸

Som pædagog var Grundtvig ivrig modstander af de etablerede latin-skoler og af det danske offentlige skolesystem, som dette var blevet etableret inden for feudale rammer i 1739 og senere etableret som statsskole gennem skoleloven af 1814. Grundtvig var modstander af den sorte skole, der kun uddannede og indoktrinerede børn i »døde« sprogs ideologi og verden, mens de burde opdrages og inspireres ved det »levende ord«, således at de kunne træffe rationelle eksistentielle valg senere i livet.⁹

Grundtvigs ideer omkring opdragelsesprincipper ledte derpå i 1850'erne til etableringen af alternative, frivillige »friskoler« og til de danske folkehøjskoler.

Da nationalisme begyndte at udvikle sig i 1830'erne som et resultat af den voksende politiske spænding mellem dansk- og tysktalende borgere i hertugdømmerne, blev Grundtvig desuden i tale og skrift en af danskernes fremmeste nationale ledere. I efteråret 1848 kunne han så føje titlen politiker og parlamentariker til sin lange række af opgaver, da han i hovedparten af perioden fra 1848 til 1858 samt i 1866 var medlem af henholdsvis Den grundlovgivende Rigsforsamling og senere Den danske Rigsdag.¹⁰

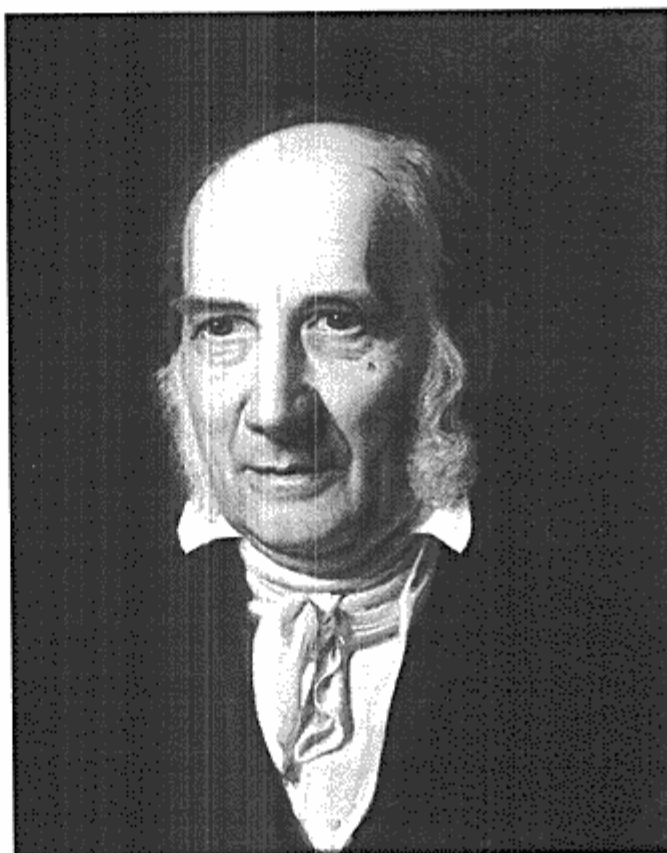
Grundtvigs aktiviteter og indflydelse var således omfattende og betydningsfulde; men da han var en kompleks personlighed, er det umuligt at

8. Se således Christian Thodberg og Anders Pontoppidan Thyssen (red.): *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys. Hovedtanker og udviklingslinier. Fra de senere års Grundtvigforskning*, Århus 1983; Regin Prenter: *Den kirkelige anskuelse. En indførelse i N.F.S. Grundtvigs folkelige og kristelige grundtanker*, Christiansfeldt 1983; Christian Thodberg: *En glemt dimension i Grundtvigs salmer – Bundetheden til dåbsritualet*, København 1969; Flemming Lundgreen-Nielsen: *Det handlende ord. N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*, København 1980; Flemming Ettrup og Johs. H. Christensen (red.): *De levendes Land. Grundtvig 1984*, København 1984; Holger Kjær: *Højskolens grund*, København 1971; Poul Engberg: *Den danske sag. Folkelighed og kristendom hos Grundtvig 1845-55*, København 1977. Yderligere dokumentation kan findes i Aage Jørgensen: *Grundtvig litteratur 1963-1985. En bibliografi*, Århus 1986, og i de årlige bind af *Grundtvig Studier*, som siden 1948 er publiceret af »Grundtvig-selskabet af 8. september 1947«.

9. Se således debatten om skoleparagraffen i Den grundlovgivende Rigsforsamling hos F.C. Kålund-Jørgensen: »Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og dens skolehistoriske placering«, *Historisk Tidsskrift*, 2. rk. IV, 1954, s. 449-484 samt Knud Eyvin Bugge: *Skolen for Livet. Studier over N.F.S. Grundtvigs pædagogiske tanker*, København 1965.

10. En dybt personlig og nedgørende vurdering af Grundtvigs virke gives gennemgående i Søren Mørch: *Den sidste Danmarkshistorie*, København 1996, s. 86ff, 91, 106, 110f.

N.F.S. Grundtvig (1783-1872) blev portrætteret af Constantin Hansen i vinteren 1847/48. Den 20. april 1848 skrev Constantin Hansen i sin dagbog, at han selv og hustruen denne søndag efter kirkegangen i Vartov besøgte familien Grundtvig med portrættet, og at det vakte såvel Grundtvigs som resten af hans families bifald. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

holde sig til et enkelt af disse aspekter uden at forsøge at relatere dette aspekt til hans øvrige virksomhed og hans generelle menneskesyn. Lige så problematisk er det selvfølgelig omvendt at gå ud fra, at alle hans aktiviteter og holdninger på enkeltspørgsmål er kongruente med og lader sig forklare og indpasse i hans generelle menneskesyn.

Her skal jeg med forenklingens fare for øje først forsøge at give et rids af Grundtvigs almindelige menneskesyn ud fra teologen og grundtvigianeren Kaj Thanings voluminøse og livslange arbejde med tolkningen af Grundtvig, vel vidende at denne anerkendte autoritets tolkning ikke har stået uimodsagt.¹¹

Kaj Thanings disputats fra 1963 havde titlen *Menneske først ...* I dette værk understregede Kaj Thaning den afgørende endelige afklaring af og frigørelse af Grundtvigs tankeverden, som Grundtvig nåede til i 1832, kort efter adskillige skelsættende rejser til England i årene 1829-31.

11. Således Helge Grells disputats: *Skaberånd og folkeånd. En undersøgelse af Grundtvigs tanker om folk og folkelighed og deres forhold til hans kristendomssyn*, Århus 1988, og den derpå følgende debat som f.eks. Jens Holger Schjørring (red.): *Menneske først, kristen så. Helge Grells Grundtvig-disputats til debat*, Århus 1988.

Denne endelige afklaring medførte en afgørende skelnen mellem tro på den ene og en rationel tankeverden på den anden side, da Grundtvig havde erkendt, at menneskelivet havde eksisteret og udfoldet sig længe, før den kristne kirke blev etableret. Han erkendte også, at kirken i sig selv og de kristne menigheder havde eksisteret, før Det nye Testamente var etableret som den hellige skrift, hvorpå kristendommen hvilede.

I overensstemmelse med denne tankegang havde menneskeheden da været nødt til at forme sin eksistens og til at lære at kommunikere, at tænke og handle fornuftigt, længe før den kristne tros »levende ord« blev bragt den af Jesus Kristus og senere overleveret gennem generationerne op til nutiden gennem de kristne forsamlings »levende ord«. Dette »levende ord« var derfor overleveret gennem historien og skulle fanges og annammes af mennesker, så disse overbevistes om troen på Gud og førtes til at bekræfte og bekende deres tro. Trosbekendelsen gav det »virkelige« liv til mennesket og var i sig selv »det levende ord«.

For at forstå det »levende ords« altoverskyggende betydning, og hvordan sand tro bragte frelse, var det menneskelige individ nødt til at kunne kommunikere og erkende livet og dets betingelser samt til at skelne, hvad livebetingelserne var før og efter kristendommens komme. Disse livsbetingelser havde vist sig og var blevet påvist i historien.

Det var i overensstemmelse med dette menneskesyn, at Grundtvig havde udformet sit motto: »Menneske først og Kristen saa«. Dette motto må ikke misforstås derhen, at man tror, at menneskelivet har den højeste prioritet, men det skal understrege den førte tankelinje, at for at blive en god kristen er det nødvendigt at være i stand til at kommunikere og analysere livet og, som nævnt, at skelne mellem det menneskelige livs vilkår før og efter kristendommens komme. Kort sagt man måtte have adgang til at blive uddannet i en »skole for livet«.¹²

Kaj Thaning har selv som andre teologer understreget, at Grundtvigs holdning ikke medfører, at han mener, at mennesket skal gennemgå en vis kulturel og social udvikling, således at mennesket for at blive kristen skal have nået et vist materielt og åndeligt velvære.¹³

12. Kaj Thaning: *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, I-III, København 1963, I, s. 13, 52, 75, 83, 101, 122, 129, 177, II, s. 342-378, III, s. 609-655, specielt s. 611f, 619f og 638f. S. 619f skriver Thaning: »Det sandt menneskelige er forudsætningen for at blive kristen [ifølge Grundtvig]. Men samtidig ønskede Grundtvig lys over den menneskelige tilværelse«.

13. Hal Koch: *Grundtvig*, København 1944, s. 163ff; Bent Christensen: *Omkring Grundtvigs vidskab. En undersøgelse af N.F.S. Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement*, København 1998, s. 280-314, 506-509 og 514-523.

Ud fra dette generelle perspektiv er den politiske side af Grundtvigs liv da også ofte blevet beskrevet og tolket af forskere, der har haft en hovedinteresse i et af de tidligere nævnte aspekter, men kun få har fokuseret på Grundtvigs politiske arbejde og har forsøgt at diskutere forholdet mellem hans sociale og økonomiske ideer på den ene side og hans religiøse og uddannelsesmæssige synspunkter på den anden side.

Når man sammenholder dette tolkningsgrundlag med den nedenfor refererede debat om den enkelte borgers ret til solidarisk hjælp fra samfundets side, hvis denne ikke kan forsørge sig selv og sin familie, kan det ikke undre, at såvel grundtvigianere som en række historikere har fundet Grundtvigs holdning vedrørende dette spørgsmål uforståelig.

Grundtvig som parlamentariker

I 1940 udkom en bog, der delvis behandlede Grundtvig som parlamentariker. I den del, der behandlede Grundtvig som parlamentariker, blev søgelyset rettet mod, hvad Grundtvig rent faktisk havde opnået i Den grundlovgivende Rigsforsamling og i de følgende mange år som medlem af Rigsdagens to kamre.

Bortset fra kirkelige anliggender var dette faktisk meget lidt, så selv om Grundtvigs synspunkter vedrørende sociale forhold nævnes, så er hovedvægten dog lagt på Grundtvigs idealistiske, men af samtiden misforståede kamp for sandt demokrati, national bevidsthed og det enkelte individs menneskerettigheder.¹⁴

In 1955 skrev teologen Kaj Baagø om Grundtvig og den engelske liberalisme. Her understreger han Grundtvigs liberale holdning til alle økonomiske og sociale forhold, og Baagø erkender, at disse synspunkter både i samtiden og senere var meget omstridte; det gælder også inden for den grundtvigske bevægelse. Trods denne erkendelse og trods Baagøes påvisning af den stærke indflydelse, som den engelske liberalisme havde på Grundtvig, mener han dog, at denne indflydelse var overvejende positiv gennem Grundtvigs kamp for individets frihed uden snærende bånd, og at Grundtvigs sociale holdninger i øvrigt må underordnes denne hovedsag.¹⁵

14. Poul Andersen: *Grundtvig som Rigsdagsmand*, København 1940, s. 9-55, særligt s. 37. Samme grundholdning til Grundtvigs politiske virksomhed, men uden Andersens omtale af de sociale holdninger til fattighjælpsparagraffen kan findes hos Kaj Thaning: »Grundtvig og den grundlovgivende rigsforsamling«, *Grundtvig Studier*, 1949, s. 35-73.

15. Kaj Baagø: »Grundtvig og den engelske liberalisme«, *Grundtvig Studier*, 1955, s. 7-37.

200 års fødselsdagen i 1983 blev anledning til adskillige publikationer vedrørende Grundtvigs liv og virksomhed.¹⁶ Herimellem fremkom også enkelte ganske kritiske avisartikler og conferencebidrag vedrørende hans økonomiske og sociale holdninger, uden at disse dog vandt større genklang.¹⁷

Den eneste videnskabelige afhandling vedrørende Grundtvigs økonomiske og sociale synspunkter, som siden er kommet, og som måske er fremprovokeret af de kritiske røster fra 1983, blev i 1990 publiceret af historikeren Vagn Wåhlin. Selv om den sociale brutalitet, som er indeholdt i den engelske liberalismes økonomiske doktriner og dermed også i Grundtvigs sociale holdninger, her omhyggeligt påvises, finder Wåhlin det imidlertid uinteressant at diskutere disse holdninger nærmere, da Grundtvigs holdning på dette område var nøgtern og realistisk.¹⁸

Hos Kaj Baagøe erkendtes Grundtvigs liberale påvirkning ligeledes, men da forsvarede Grundtvigs holdninger dog ved, at de måtte betragtes som underordnede i forhold til hans humane menneskesyn i øvrigt og hans betydning for den danske nationale udvikling. Der er således intet nyt erkendelsesgrundlag i Wåhlins afhandling i forhold til Kaj Baagøes afhandling fra 1953; men forsvaret af Grundtvig er hos Wåhlin mere bastant, og det er et forsvar af Grundtvigs økonomiske synspunkter i sig selv. Det hedder således om Grundtvigs økonomi-forståelse: »Derimod vil jeg kalde den *realistisk og dansk*. Det første, fordi den nøgternt tog de faktiske produktionsmæssige, historiske og klasse-mæssige forudsætninger ind i en socio-økonomisk og polit-økonomisk helhedstænkning. Det andet, fordi Grundtvig af de mange tilbud på de økonomiske teoriers marked tog af dem – og transformerede den – som gav mening og kunne an-

16. Således Poul Dam: *Politikeren Grundtvig*, Århus 1983. Det er en meget læseværdig bog af politikeren og højskolelæreren Poul Dam; men den er udelukkende baseret på sekundære fremstillinger, og den kan derfor ikke bidrage med noget nyt. Bogen er dog et interessant vidnesbyrd om den generelle positive vurdering af Grundtvigs politiske virksomhed i dannede højskolekredse i 200-året for hans fødsel. Den udkom samme år i en engelsk udgave: Poul Dam: *Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783-1872)*, København 1983. Birgitte Thyssen: »Grundtvig og grundtvigianismen som politisk faktor«, Christian Thodberg og Anders Pontoppidan Thyssen (red.): *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, Århus 1983, s. 297-301 giver et traditionelt billede af Grundtvig som politiker, hvor socialpolitikken overhovedet ikke nævnes. Hos Ejvind Larsen: *Det levende ord. Om Grundtvig*, Charlottenborg 1983, s. 140ff findes et originalt forsvar for Grundtvigs holdning på Den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor hans nedenfor nævnte forslag til grundlovsudkastets § 70 omtales som en kamp for revalidering og omskoling af nødlidende borgere.

17. Således kan nævnes Tønnes Bekker-Nielsen m.fl.: *Stykkevis og delt. 5 essays om Grundtvig og grundtvigianisme*, Århus 1986.

18. Vagn Wåhlin: »Grundtvigs økonomiske tænkning«, *Grundtvig Studier*, 1989/90, s. 246-303.

vide handlingsmuligheder i Danmark uden at hævde andet, end at de måtte vise deres værdi i den danske praksis.«¹⁹

Imidlertid er denne vurdering foretaget ud fra en meget enøjet fokusering på Grundtvigs økonomiske tankegang per se, og grundlaget for den citerede vurdering fra Wåhlins side er *Danskeren* og et selektivt udvalg af Grundtvigs taler på Den grundlovgivende Rigsforsamling koncentreret om indlæggene i debatten om næringsloven. Der er således ikke hos Wåhlin foretaget overvejelser vedrørende de moralske og sociale konsekvenser af Grundtvigs teoriopfattelse.

Ledetråden for ophavsmændene til disse sidste fortolkninger har således enten været den positive bedømmelse af Grundtvigs økonomiske politik per se eller den umiddelbare forståelse af Grundtvigs motto: »Menneske først og Kristen saa«, hvorudfra der er sket en sympatetisk understregning af Grundtvigs synspunkter vedrørende menneskets individuelle frihed, der skal forvaltes uden bindinger fra eller forpligtelser over for samfundet som sådant. Her var frivillig godgørelse mod samfundets udstødte det, som skulle karakterisere en god kristen borger, uden at denne skulle tvinges af samfundet til at udvise denne godgørelse.

Det er imidlertid en kendsgerning, at Grundtvigs ideer også på dette punkt blev en integreret del af det ideologiske grundlag for den da nyligt fremvoksede borgerlige klasse af gårdmænd, og for dem alene.²⁰ Den fremvoksende industrielle arbejderklasse i byerne og underklassen på landet, husmændene, håndværkerne og tjenestefolkene måtte se sig om efter andre profeter. En stor del af dem blev da også baptister, mormoner eller tilsluttede sig fra midten af 1850'erne Indre Mission.

For at forklare og forstå denne udvikling og for at opnå et mere sobert og realistisk syn på Grundtvigs status som menneskeven er det umagen værd at kaste et nærmere blik på hans virke som politiker. Det er her tankevækkende og symptomatisk for forskningens tendens, at ingen af Grundtvigs politiske taler i Rigsdagen er trykt i de forskellige udgaver af hans værker.²¹

Her vil jeg hævde, at en vurdering af Grundtvig som politiker må fore-

19. Smst., s. 288.

20. Martin Zerlang: *Bøndernes klassekamp i Danmark – agrarsmåborgerskabets sociale og ideologiske udvikling fra landboreformernes tid til systemskiftet*, København 1974, særligt s. 192ff. Zerlang sætter dog ind med at kalde det grundtvigianismens forfald, og han har ikke blik for, at konflikten var indbygget i Grundtvig selv allerede fra slutningen af 1840'erne.

21. Den eneste reference til Grundtvigs taler om sociale forhold er hos Kaj Baagøe i artiklen »Grundtvig og den engelske liberalisme«, *Grundtvig Studier*, 1955, s. 7-37.

tages med fokus på hans samlede virke som politiker og her igen ikke blot ud fra hans få vellykkede initiativer, men også på hans holdninger og taler vedrørende forhold, hvor hans synspunkter blev tilsidesat af flertallet af parlamentarikerne. Det er desuden nødvendigt at tolke Grundtvigs politiske indsats på de politiske præmisser og ikke ud fra en teologisk base, hvad enten dette er 1825, 1832 eller et andet religiøst skæbneår.

Rammerne for grundlovsdebatten

Efter at valgloven var godkendt den 6. juli 1848, blev valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling gennemført den 5. oktober 1848. 33 procent af de stemmeberettigede deltog i kongeriget; men da hertugdømmet Slesvig var i oprørernes hænder, blev der aldrig valgt eller udnævnt medlemmer herfra, selv om dette var forudsat i valgloven. Det således reducerede parlament på i alt 152 medlemmer inkl. 38 kongevalgte trådte derpå sammen den 23. oktober 1848 for at diskutere en kommende forfatning.²²

I mellemtiden havde regeringen diskuteret, hvad den kommende forfatning skulle indeholde med udgangspunkt i oplægget fra en lille intern arbejdsgruppe. Det første udkast til denne interne diskussion blev skrevet af D.G. Monrad; senere blev dette oplæg på en række punkter radikaliseret af Orla Lehmann, og sluttelig blev det debatteret og modificeret under en gennemgang i den samlede regering.²³

Martsministeriets udkast til forfatning blev fremsat for Den grundlovgivende Rigsforsamling tirsdag den 24. oktober 1848, hvor det for første gang blev offentliggjort, og det dannede grundlaget for forhandlingerne.²⁴

Rigsforsamlingen havde imidlertid meget andet at gøre. Først skulle den have vedtaget en forretningsorden, desuden kom den til at virke som debatforum og vejleder for regeringens aktuelle politik under den udbrudte borgerkrig, så i første omgang blev udkastet henvist til foreløbige drøftelser i de fem ved lodtrækning oprettede underafdelinger af forsamlingen, og man måtte vente med den indledende debat om grundloven til

22. Povl Engelstoft: »Den grundlovgivende rigsforsamling«, *Den danske Rigsdag 1849-1949*, bind 1, København 1949, s. 11-20.

23. Jens Møller: »Forarbejderne til grundlovsudkastet«, *Den danske Rigsdag 1849-1949*, bind 1, København 1949, s. 41-94. Jens Møller nævner i sin fremstilling blandt andet udkastets paragraf om retten til arbejde.

24. *Beretning over Rigsdagens Forhandlinger* (herefter BRF), I-II, København 1848-49, sp. 32-45.

torsdag den 21. december 1848. Imidlertid kom det ikke til nogen debat, men man skred direkte til afstemning om, hvilke syv personer der skulle supplere de allerede af de fem afdelinger udpegede 10 medlemmer.²⁵

Den 21. december 1848 blev der altså nedsat et grundlovsudvalg på 17 medlemmer til at gennemgå regeringens forslag og rapportere til forsamlingen. De 17 medlemmer fordelte sig ifølge Neergaard med 9 medlemmer af centrum, 5 medlemmer af højre og 3 medlemmer af venstre. Grundtvig blev ikke medlem af dette udvalg.²⁶

Forfatningsudkastet bestod af 80 paragraffer inddelt i otte kapitler. Kapitel 1 til 6 samt 8 minus udkastets § 2 vedrørende kirken blev returneret til forsamlingen den 22. februar 1849, og debatten herom blev begyndt den 26. februar 1849, mens udkastets § 2 samt kapitel 7, som er det relevante kapitel vedrørende borgerlige rettigheder og pligter, først blev returneret den 26. marts 1849 til en provisorisk debat i forsamlingen, der blev påbegyndt tirsdag den 17. april 1849 med C.C. Hall som grundlovsudvalgets ordfører.²⁷

Grundlovsudvalget foreslog adskillige ændringer til regeringens udkast, og den politiske situation blev ikke lettere af, at udvalget i de fleste tilfælde havde været ude af stand til at etablere et udvalgsflertal bag ændringsforslagene, således at der blev fremlagt flere mindretalsforslag og udtalelser vedrørende den enkelte paragraf. Situationen kompliceredes yderligere af, at en ny regering var kommet til i november 1848, således at D.G. Monrad og Orla Lehmann, der havde været Martsministeriets ledende kræfter vedrørende forfatningen, nu hverken var medlemmer af regeringen eller Den grundlovgivende Rigsforsamling. Endvidere følte den nye regerings medlemmer sig ikke forpligtet på den tidligere regerings udkast og erklærede dette offentligt i forsamlingen i februar 1849.²⁸

25. Hovedfremstillingen af forhandlingerne er stadig at finde i Niels Neergaard: *Under Juni-grundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, bind I, København 1892, s. 376-444, her særligt s. 377-384.

26. Vedrørende afdelingernes indstillinger og valget se BRF, sp. 576f. De ti afdelingsvalgte udvalgsmedlemmer var: Peter Daniel Bruun (1796-1864), Vilhelm Jakob Bjerring (1805-79), Balthazar Matthias Christensen (1802-82), Johannes Ephraim Larsen (1799-1856), Carl Christian Hall (1812-88), Tage Algreen-Ussing (1797-1872), Hother Hage (1816-73), Hans Peter Hansen (1797-1861), Asmund Christian Gleerup (1809-65) og Christian Georg Nathan David (1793-1874). De syv ekstra udvalgsmedlemmer valgt af plenum blev Jens Rasmussen Jacobsen (1818-73), Brynjolfur Pjetursson (1810-51), Torkild Christian Dahl (1807-72), Carl de Neergaard (1800-50), Andreas Frederik Krieger (1817-93), Jens Christopher Schurmann (1812-91) og Christian Magdalous Jespersen (1809-73).

27. BRF, sp. 2506-2696. A.F. Krieger var grundlovsudvalgets ordfører vedrørende afsnittene 1-6 samt 8, mens C.C. Hall var ordfører vedrørende det her behandlede afsnit 7.

28. Niels Neergaard: *Under Juni-grundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, bind I, s. 408f.

Efter en foreløbig debat blev udkastet sendt tilbage sammen med de faldne bemærkninger til udvalget, hvis medlemmer nu måtte genoverveje deres forslag i lyset af de nye forslag og meninger i plenum.

Den 25. april 1849 påbegyndte forsamlingen derpå den afgørende diskussion, hvorunder hvert enkelt ændringsforslag samt hvert enkelt af det gamle martsministeriums paragraffer kom til afstemning. Resultatet af afstemningerne blev sammenskrevet, og derpå kom det således fremkomne forfatningsudkast til samlet afstemning den 25. maj 1849. Det blev vedtaget med 119 stemmer mod 4, mens 27 medlemmer enten undlod at stemme (en enkelt) eller var fraværende. Mellem dem, der var fraværende og dermed undlod at stemme for det samlede forfatningsudkast, var N.F.S. Grundtvig.²⁹ Den 5. juni 1849 blev forfatningen derpå underskrevet af en tøvende konge, og Frederik den 7. blev folkekær.

Debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling

Hvis vi ønsker at følge Den grundlovgivende Rigsforsamlings overvejelser og forhandlinger, kan vi konsultere referaterne, som blev publiceret løbende under forhandlingerne. Her finder vi Martsministeriets udkast, de forskellige udvalgsmedlemmers forslag, hovedindholdet af de taler, som blev holdt i plenum, afstemningstallene omkring hvert enkelt forslag samt det endelige grundlovsudkast, som blev forelagt kongen.³⁰

I Martsministeriets udkast blev følgende forslag til socialforsorg fremlagt i § 70: »Den, som ikke ved sit Arbeide selv kan ernære sig og Sine, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«³¹

§ 70 blev debatteret i plenum lørdag den 14. april 1849. Udvalget foreslog et par mindre, men væsentlige modifikationer, idet formuleringen »ved sit Arbeide selv« gled ud, og sætningen »og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden« tilføjedes, således at ordlyden ville blive: »Den, som ikke kan ernære sig eller Sine, og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«

29. BRF, sp. 3646f.

30. Vedrørende forhandlingerne om udkastets § 70 findes disse i BRF, sp. 2606-2610, 3208-3217.

31. Udkastets § 71, der senere af Grundtvig blev koblet på § 70, lød: »Den, som ikke selv kan sørge for sine Børns Oplærelse, er berettiget til, at det Offentlige forskaffer dem fri Undervisning i Almueskolen«. BRF, sp. 2606 og 2610.

Frederik Engelhardt Boisen (1808-82) var sognepræst i Skørpinge 1837-50 og en fremtrædende grundtvigianer. Dette litografi fra 1851 bygger på et maleri af Fr. Vermehren. (Det kgl. Bibliotek).

Et andet forslag fra Frederik Engelhardt Boisen³² og Carl Emil Mundt³³ blev fremsat og debatteret ved andenbehandlingen onsdag den 19. maj 1849: »Den, som ikke kan ernære sig eller Sine, og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, vil kunne erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«

Grundtvig foreslog en ændring, som skulle erstatte såvel § 70 som 71. Dette forslag blev ligeledes debatteret onsdag den 19. maj 1849, idet paragrafferne 70 og 71 behandledes samlet på grund af Grundtvigs forslag, der lød: »Der skal, saavidt muligt, sørges for, at fattige Gamle, Syge og

32. Frederik Engelhardt Boisen (1808-82) tog teologisk embedseksamen i 1830 og virkede derefter som lærer ved Borgerdydsskolen i København, hvor han boede i hus med J.C. Lindberg. I 1834 blev han kateket og førstelærer i Store Hedinge og i 1837 præst i Skørpinge, hvor de vakte stod stærkt, og hvor de fandt en stærk støtte i Boisen. Efter 1845 ændrede han holdning, og han var i 1848-49 en af Grundtvigs tilhængere.

33. Carl Emil Mundt (1802-73) tog teologisk embedseksamen i 1829 og magistergraden i matematik i 1842. Fra 1829 til skolens omdannelse i 1849 var han medlem af Sorø Akademis lærerstab, fra 1841 som titulær professor. Han var overvejende konservativ højremand.

forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og at selv de Fattigste kunne have Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse.«³⁴

Ved den følgende afstemning blev Grundtvigs forslag forkastet med stemmerne 82 mod 22, forslaget fra Boisen og Mundt blev forkastet med 62 mod 57, altså en meget snæver afgørelse, mens udvalgets forslag derefter blev vedtaget med stemmerne 104 mod 12.³⁵

Hermed erstattede udvalgets forslag det oprindelige regeringsforslag og blev i en sidste afstemning vedtaget med stemmerne 94 mod 23, mens udvalgets forslag til § 71 blev vedtaget med stemmerne 83 mod 34.³⁶

Debatten om § 70

Hvilken argumentation lå der så bag disse afstemningsresultater? Her giver debatten, der udspandt sig ved den første provisoriske behandling lørdag den 14. april 1849 og ved den afgørende andenbehandling onsdag den 9. maj 1849, de mest udførlige oplysninger.

Ved den foreløbige debat den 14. april 1849 var indlæggene ganske få, idet de indskrænkede sig til grundlovsudvalgets ordfører C.C. Hall, F.E. Boisen, N.F.S. Grundtvig og A.S. Ørsted.

Efter en kort oplæsning af grundlovsudkastets ordlyd til paragraffen motiverede ordføreren udvalgets forslag med, at hensigten bag udkastets ordlyd »blev fuldstændigere og nøjagtigere« ved den foreslåede ændring. Dette må tolkes således, at udvalget ved at stryge ordene »ved sit Arbeide selv« udvidede retten til understøttelse til en generel ret i stedet for en specifik ret, mens det med tilføjelsen »og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden« sikrede samfundet mod urimelige krav fra borgerne. Hvorvidt denne argumentation var dækkende for udvalgets debat og reelle holdninger, får være usagt, men ifølge ordføreren havde forslaget til hensigt at forbedre Martsministeriets forslag.

Efter Halls fremlæggelse kom så et principielt angreb på retten til understøttelse fra grundtvigianeren Boisen:

»Det er kun med Hensyn til et enkelt Udtryk i nærværende Paragraph, at jeg vil tillade mig at sige et Par Ord, det er Udtrykket »berettiget«. Jeg troer, at Hovedfeilen ved vort hele Fattigvæsen er den, at det at modtage

34. BRF, sp. 3208.

35. Der var altså tale om en i første omgang meget snæver afgørelse i modsætning til den ovenfor referede opfattelse hos Vagn Skovgaard-Petersen.

36. BRF, sp. 3217.

Carl Christian Hall (1812-82) var grundlovskomiteens talsmand vedrørende grundlovsudkastets afsnit 7 under debatten i foråret 1849. Ingen af de øvrige udvalgsmedlemmer deltog i debatterne på plenum vedrørende § 70. Litografi fra 1856. (Det kgl. Bibliotek).

Hjælp, naar man ikke kan hjælpe sig selv, har saaledes skiftet Natur, at det paa de Modtagendes Side ikke betragtes som en Gave, men som en Ret, og paa de Ydendes Side som en Skat, og det har paa den Maade ikke kunnet undgaaes at svække Taknemmelighedsfølelsen paa de Modtagendes og Beredvilligheden paa de Ydendes. At dette i Almindelighed har været Frugten, vil neppe kunne benegtes, og man vil vel vanskelig kunne forsvare vort hele Fattigvæsen uden som et nødvendigt Onde. Jeg troer nu ganske vist, at havde man ladet Sagen forblive i sit naturlige Forhold, saaledes, at ikke blot det at modtage, men ogsaa at yde Hjælp var blevet frivilligt, da ville ikke blot de Fattige i oeconomisk Henseende have været bedre farne end nu, men da vilde de ogsaa have undgaaet Fristelsen til at tabe Taknemmeligheds- og de Ydende til at tabe Beredvilligheds-Følelsen. Jeg indseer nok, at efterat Sagen i saa lang Tid har været i et unaturligt Forhold, det da turde være betænkeligt, pludselig at føre Sagen tilbage i det naturlige Forhold, men jeg kan dog ingenlunde billige, at man ved at optage et saadant Udtryk i Grundloven som »berettiget« vil for Fremtiden stadfæste et Forhold mellem Modtageren og Giveren, der, fordi det er unaturligt, ikke kan andet end have fordærvelige Følger for begge Parter.

Jeg vil derfor tillade mig at foreslaae, at Paragraphen kom til at hedde saaledes: Jeg troer da, at naar den Ret til at fordre Hjælp bortfalder, da vil Staten heller ikke straffe de fattige Undersaatter, den af sin egen Godhed understøtter, med politisk Umyndighed.«

Efter Boisens moralske og politisk behændige angreb på nødstedte borgeres ret til understøttelse ifølge forslaget, hvori han antager, at frivillige og statslige almisser kan afhjælpe eventuelle behov på en naturlig måde, og at hans ændringsforslag vil kunne medføre, at de fattige kan få stemmeret mod at miste ret til understøttelse, fulgte Grundtvig op med et længere principielt indlæg, hvori han ligeledes vender sig mod »retten« til forsørgelse, da den engelske udvikling viser, at dette er en umulig opgave for staten; man skal derfor holde sig til at søge at hjælpe gamle, syge og forladte børn. I samme indlæg vendte han sig imod de fattiges ret til fri undervisning for deres børn i almueskolen, som foreslået i udkastets § 71. Grundtvigs indlæg lød i sin helhed:

»Det er en almindelig Forsørgelsesret, som denne Paragraph stræber at indføre i Danmarks Grundlov, og saa høit og lydeligt, som jeg kan, maa jeg da protestere derimod som en af de største Ulykker, som kunde skee baade for Grundloven og, hvis den kommer til at staae i Grundloven, følgelig ogsaa for hele Landet.

Det er som bekjendt England, det rigeste Land i hele Verden, som alt i 300 Aar har prøvet paa at gjøre en saadan Forsørgelsesret gjældende i sin hele Udstrækning, og en Stund, saalænge som endnu paa den ene side den christelige Kjærlighedsdrift og den private Godgjørenhed virkede kraftigt, og paa den anden Side der ikke blev, om man saa maa sige, ligefrem speculeret paa Fattigvæsenet, saalænge gik det taaleligt.

Vi have seet af de Oplysninger, der ved parlamentariske Undersøgelser ere komne for Dagen, hvorledes Fattigskatten ved dette Aarhundredes Begyndelse kun var 1 Million Pund Sterling, men den voxte i mindre end en Menneskealder op til 11 Millioner Pund Sterling; da endelig fandt man det umuligt at blive ved, end sige at gaae videre, da var det, at England blev besaaet med Fattighuse, og at den offentlige Understøttelse, saavidt muligt, blev bunden til dem, da var det, at de værdigste Fattige kom til at mangle Understøttelsen, fordi Forældre ikke vilde skille sig fra deres Børn. Ægtefæller ikke skille sig fra hinanden, den frifødte, frisindede Mand ikke gaae ind i et Arbeidshuus, der var et Tvangshuus og Tugthuus.

Alt hvad man vandt, ved saavidt muligt at indskrænke Fattigforsørgelsen til disse Huse, var, at man fik tvungen Fattigskatten ned til 8 Millioner Pund Sterling, som endnu tynger med den største Vægt paa dette rige Land, og ved senere at udstrække Fattigforsørgelsen til Irland har man

seet, hvad der følger af, at en Regjering forpligter sig til at skaffe alle Mennesker og Munde i Landet Føden, thi herved prøvede man paa, hvad der omtrent var at føde et heelt Folk af Haanden i Munden.

Man bragte sig selv til Fortvivlelse, da man havde begyndt paa noget, der var umuligt at fuldende, lovet, hvad man umulig kunde holde, og naar man nu betænker, hvad man gjør ved i Grundloven at indføre en sliq Bestemmelse om almindelig Forsørgelsesret, at man derved forpligter Regjeringen til en endnu klarere Umulighed, end det er for den engelske Regjering at føde hele det irske Folk, thi man forpligter den danske Regjering til at føde hele det danske Folk uden at have et England at beskatte – derfor skal jeg stemme for, at der af intet saadant skal findes Spor i Danmarks Grundlov, og jeg skal derimod foreslaae, at hvis der skal sættes noget istedetfor dette, at dette da blot maa blive en Bestemmelse om, at der skal gjøres alt muligt for, at de Gamle, de Syge og de forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og med hensyn til den følgende Paragraf; hvorefter fattige Børn skulle have Underviisning i Almueskolerne, skal jeg ogsaa stemme imod, at saadant findes her, men at man med Hensyn herpaa skal, saavidt muligt, aabne de Fattige Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse, og skal jeg forbeholde mig det Nødvendige i denne Henseende.«

Derefter tog A.S. Ørsted ordet for ligeledes at vende sig mod forslaget.³⁷ Han var principielt modstander af, at borgerlige rettigheder blev taget med i grundloven overhovedet, dernæst mente han, at det var betænkeligt at stadfæste en ret til underhold for borgeren i grundloven, da man derved kom til at binde kommende regeringer fremover, og han delte til dels de to foregående taleres bekymringer om det forsvarlige heri, selv om han måtte påpege, at det var umuligt at sammenligne situationen i England med den danske, således som Grundtvig havde gjort, da nøden i England skyldtes industrialiseringen. Ørsted mente dog, at de hidtidige principper for forsørgelse i Danmark, som disse kom til udtryk i fattigloven af 1803 med senere tilføjelser, skulle opretholdes, de skulle blot ikke grundlovsfæstes.³⁸ Endelig fremførte Ørsted, at den foreslåede paragraf rent faktisk var indskrænkende i forhold til den gældende lovgivning: »Her tales kun om »at ernære«, hvorimod de hidtil gjældende Fattiglove

37. Anders Sandøe Ørsted (1778-1860) var generalprokurør og statsminister. Han var valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling i Københavns 3. distrikt.

38. Vedrørende fattiglovenes indhold og forvaltning se Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, København 1940.

hjemle Adgang, saavel til det egentlige Ernær som til Sygepleie og Om-sorg for Børnenes Opdragelse«. ³⁹

Grundtvig måtte selvfølgelig replicere på Ørsteds kritik, og det blev med følgende indlæg, der henviste til irske forhold og misbrug af forsørgelsesretten i England af arbejdsgivere og arbejdstagere:

»Jeg skal først bemærke, at vel er det Englands Fabrikvæsen, der har gjort Fattigvæsenet langt snarere fortvivlet, men ogsaa i denne Henseende stræbe vi jo at efterligne Englænderne saa godt, vi kunne, og forholdsviis kunde det jo da blive ligesaa slemt hos os. Dernæst skal jeg bemærke, at det dog ikke er Fabrikkerne, der have fremkaldt det fortvivlede Fattigvæsen i Irland, men for en stor Deel ligger dette i Udstykning af Jord, da man fik en heel Familie af Almissemlemmer paa hvert Stykke Land, der avler saamange Kartofler, som kunde føde to Mennesker og en Griis.

Endelig er det ikke blot udvortes Grunde, der gjøre enhver Forsørgelsesret forkastelig og farlig.

Jeg skal blandt de mange Oplysninger, der ved de parlamentariske Undersøgelser ere komne for Dagen, blot nævne to Ting, der strax ville vise os, hvad det er for en Vei, vi vandre paa, ved den almindelige Forsørgelsesret.

Det er saaledes paa den ene Side oplyst, at det er ganske sædvanligt, at de store Fabrikherrer eller de større Forpagtere eller Jorddyrkere, saasnart Fattigskatten synes dem at blive for høi, afskedige Fjerdedelen eller Halvdelen af Arbejderne: disse falde da paa Communen, og de modtage dem da senere igjen som en Godhed for halv Priis, hvorved Byrden maa falde paa dem, der selv ere nærmest ved at blive fattige, og de Fattiges Antal voxer umaadeligt.

Paa den anden Side er det blevet oplyst, at paa mange Steder Arbeidere kunne tjene godt i de 8 Maaneder af Aaret, som f.ex. Steenhuggere; i London kaster en stor Mængde af deslige Arbeidere sig paa Fattigvæsenet de 4 Maaneder af Aaret, og det af ingen anden Grund, end den Skjødesløshed, der stoler paa Fattigvæsenet.«

Ordføreren for grundlovsudvalget fik derpå den afsluttende replik, inden man gik over til behandlingen af § 71. Det var et yderst spagfærdigt forsvar for udvalgets indstilling; men måske behøvedes der heller ikke den store principielle udtalelse til forsvar, selv om Boisen og Grundtvigs indlæg formentlig havde stor støtte iblandt bondestandens repræsentanter i forsamlingen. Ordføreren medgav, at udvalget heller ikke fandt det vig-

39. Troels G. Jørgensen: *Anders Sandøe Ørsted. Juristen og Politikerne*, København 1957, s. 229-236.

tigt at medtage denne paragrafs bestemmelser i grundloven, men da den nu engang var foreslået af ministeriet, syntes man i udvalget, at den med de af udvalget foreslåede rettelser burde blive stående, da en fjernelse kunne udsende forkerte signaler til offentligheden. I øvrigt indeholdt den jo blot, som påpeget af Ørsted, hvad der allerede var gældende, og det tilmed i en meget uspecificeret form med hensyn til omfanget af en understøttelse og betingelserne for at modtage støtten.⁴⁰

Onsdag den 9. maj 1849 blev paragrafferne 70 og 71 endeligt behandlet ved den samme forhandling, da Grundtvigs ændringsforslag omfattede en sammenlægning af forslaget to paragraffer til en. Efter afklaring af procedurespørgsmålet tog en række politikere ordet i debatten, det drejer sig om Winther, Grundtvig, Ræder, Marckmann, Frølund, Visby, grundlovsudvalgets ordfører, Mundt, Hammerich, F. Jespersen, Krieger, Schack, Tscherning og Dinsen. De fleste af indlæggene drejede sig dog om skolediskussionen, og alene Boisen, Mundt, Ræder, Visby og Grundtvig kom sammen med grundlovsudvalgets ordfører ind på »forsørgelsesretten« i § 70. I sin samlede motivering for sit forslag fremførte Grundtvig indledningsvis følgende:

»Jeg har taget mig den Frihed, istedetfor disse to Paragrapher at foreslaae en saadan: »Der skal, saavidt muligt, sørges for, at fattige Gamle, Syge og forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og at selv de Fattigste kunne have Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse.«

Min Grund hertil er paa ingen Maade at ville fremsætte noget Nyt; men min Grund er den, at hvad disse 2 Paragrapher søge at hjemle i Grundloven, det er Forsørgelsesret og en vis Skolegangsret, der dog meget mere kun er et smukt Navn for Skoletvang.

Disse to Ting anseer jeg det for aldeles urigtigt og aldeles uhensigtsmæssigt at sætte i en Grundlov.

Jeg troer for min Part, som jeg ved den foreløbige Behandling tog mig den Frihed at udvikle, at hvad man kalder Forsørgelsesret, det er baade en stor Urimelighed, da Regjeringen derved skal paalægges at ernære Folket, og det er til den største Skade, ikke blot for Folket i det Hele, men for de Fattige i Særdeleshed, og den saakaldte Skolegangsret for de Fattige Børn, som egentlig kun er en Skoletvang for dem, den troer jeg, og min Erfaring har stadfæstet det, frembringer en Vrangvillighed og Lede til Skolen som Oplysningens Sæde, der er Oplysningens farligste Fjende; men paa den anden Side saa veed jeg jo godt, at de, som skulle give Love, de maae give dem efter den Oplysning, som de for Øieblikket have, og ef-

40. Det 95. offentlige møde, lørdag den 14. april 1849. BRF, nr. 330: sp. 2607-2610.

ter deres Overbeviisning, og det kunde derfor ikke falde mig ind at reise nogen Indvending mod, at man i en ny Lov om, hvorledes disse Sager for Øieblikket skulle ordnes, at man der fulgte de samme Regler, som hidtil ere fulgte.

Men i Grundloven, der mener jeg, der burde visselig ikke findes noget saadant; man burde i disse vigtige Ting ikke paa nogen Maade foregribe Lovgivningen, eller saalidt som muligt forebygge de gode Frugter og Følger af en anden og bedre Oplysning.

Det skal derfor paa ingen Maade gjøre mig ondt, om mit Forslag til en ny Paragraph ikke fik flere Stemmer end min egen, naar der kun ikke maatte blive saadanne Paragrapher i Grundloven, som indeholde, hvad der i det Væsentlige nu findes i Udkastet.«

Ræder,⁴¹ der var valgt i Horsens, sagde følgende:

»Jeg har i Embedsmedfør havt meget med Fattigvæsenet at gjøre, og mange af de ærede Herrer her i Salen ville visseligen have været i samme Tilfælde; de ville altsaa med mig kjende det Vanskelige og Besværlige i at styre et Fattigvæsen. Jeg maa imidlertid bemærke, at Fattigdommen er af en dobbelt Beskaffenhed, af en dobbelt Oprindelse, en forskyldt og en uforskyldt. Den Gamle og Svagelige, den Syge, den Forældreløse, den af Ulykken Trufne, det er den uforskyldt Fattige, for ham vil der let blive sørget; der er Hospitaler, der er Asylter, der er Fundatser, der er den almindelige Velgjørenhed, og den vil vist sørge for ham, men desuagtet erklærer jeg ham berettiget til Understøttelse, hvor det behøves. Men den anden Række af Fattige, den Dovne, den Drikfældige, den Løstgænger, navnlig blandt Quinderne, og, som ofte er Tilfældet, de Ægtefæller, mellem hvilke der hersker ondt Forligsmaal, i disse 4 Classer maa den sædvanlige Kilde til Fattigdom søges, og med Hensyn til disse Personer mener jeg, det var Uret, hvis man vilde erklære dem for berettigede til Understøttelse. Nei, de er langt fra ikke berettigede dertil; de skulle, som den ærede Taler, der nys satte sig [Boisen], erkjende, at det kun gives dem af Godhed, at det kun er en Menneskepligt, man opfylder, idet man giver dem hvad de behøve til Livets Ophold. Derfor maa jeg aldeles protestere mod det almindelige Udtryk »berettiget«, naar det skal gjælde om begge Classer, og jeg maa aldeles understøtte det Forslag, som er stillet af de ærede Rigsdagsmænd for Sorø Amts 2det og 6te District (Mundt og Boisen) under Nr. 77.«

41. Nicolai Ditlev Ammon Ræder (1790-1867) blev juridisk kandidat i 1812, auditor i Rendsborg i 1814 og i 1827 udnævnt til borgmester og byfoged i Horsens. I 1845 blev han medlem af kommissionen til opførelse af en ny straffeanstalt, og i 1853-57 var han direktør for samme.

Carl Holger Visby (1801-71) var sognepræst ved Vor Frelseres Kirke på Christianshavn 1844-54. Han havde tidligere været præst ved Domhuskapellet og Blåtårn og for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn og fangetårnene i Citadellet. Han sad i bestyrelsen for mange af tidens selskaber af social, pædagogisk og filantropisk art, og han stod som den eneste op og forsvarede underklassen og de fattige på Den grundlovgivende Rigsforsamling. Litografi fra 1844. (Det kgl. Bibliotek).

Endelig kom det så til et forsvar for paragraffen, idet Visby,⁴² valgt i Københavns 6te distrikt, tog ordet sidst i debatten:

»Jeg vilde dog ikke, at det skulde gaae aldeles uimodsaagt hen her i Forsamlingen, at den Fattige ikke er »berettiget« til af Staten at fordr Understøttelse. Jeg troer, at ethvert Menneskes naturlige Følelse ligesaameget som Religionen giver ham denne Ret. Jeg er vel ikke blind for de Farer, der ere forbundne med at optage dette Udtryk. Jeg har saa vel som Mange erfaret de Fattiges Unøisomhed, Fordringsfuldhed, Utaknemlighed, Laster, der vistnok for en Deel ere en Følge af, at de betragte den Understøttelse, der ydes dem, som en *Ret*; men dette kan alligevel ikke betage dem den. Et Exempel fra de gjældende borgerlige Love, troer jeg, vil kunne oplyse dette. Naar en Mand kommer til Skade udenfor vort

42. Carl Holger Visby (1801-71) blev efter i 1823 at have taget teologisk kandidatexamen i 1826 præst ved domhuskapellet og Blåtårn, i 1829 tillige for Tugt-, rasp- og forbedringshuset på Christianshavn samt fangerne i Citadellet. I 1830 blev han residerende kapellan ved Vor Frelseres Kirke og i 1844 sognepræst sammesteds. Han hørte til den konservative fløj.

Huus, ere vi forpligtede til at modtage ham og give ham Hjælp; naar en Mand har hængt sig, og vi komme til, ere vi forpligtede til at skjære ham ned. Ere vi *forpligtede* til at komme ham til hjælp i disse Henseender, er *han ogsaa berettiget* til at forlange, at vi skulle gjøre det. Ligesom vi altsaa ere forpligtede til at frie ham for Livsfare i disse enkelte Henseender, saaledes ere vi ogsaa forpligtede til at forhindre, at han skal komme i en anden Livsfare, den nemlig at døe af Sult. Er han berettiget til at forlange af os, at vi skulle frelse hans Liv i hine enkelte, sjeldne Tilfælde, er han ogsaa berettiget til at forlange af os, at vi skulle komme ham saaledes til Hjælp, at han ikke omkommer af Mangel, og lader man hans Berettigelse til at fordre Hjælp staae ved Magt i den ene Henseende, som vel Enhver maa indrømme, maa man ogsaa erklære den gjældende i sin Heelhed. Naar dertil overhovedet er knyttet den Betingelse, at han for at modtage denne Hjælp skal paatage sig en tilsvarende Forpligtelse til at underkaste sig det, som Lovene herom paabyde, saa svarer han et Vederlag for denne Ret. De Forpligtelser, som ere forbundne med at modtage Hjælp af det offentlige Fattigvæsen, ere i mange Henseender saadanne, at vistnok Ingen, uden han er tvungen dertil ved den haarde Nød, vil gjøre det. Dersom det var muligt at drage en Grændse mellem dem, som uforskyldt vare komne i Nød og dem, der mere eller mindre selv vare Anledning dertil, kunde man maaskee formulere Loven saaledes, at de kun i det første Tilfælde vare berettigede; men hvor er den menneskelige Domstol, som tilstrækkeligen vil kunne fælde denne Dom? Man kan gjerne sige, at af 100, der komme i den Nødvendighed at maatte søge det Offentliges Hjælp, er der kun Een, som er aldeles uskyldig deri, medens de 99 enten ved Letsindighed eller ved Laster eller, i det heldigste Tilfælde, ved Eenfoldighed og Mangel paa Omsigt og Forsynlighed for Fremtiden, have paadraget sig deres Ulykke. Men da, som sagt Ingen er istand til at bedømme dette, mener jeg, at Enhver, der er ude af Stand til at sørge for sig selv, enten han selv er mere eller mindre Skyld deri, har en Ret, som Fornuft, Menneskelighed og den christelige Religion giver ham, og som Ingen kunde berøve ham, om det endog stod i Loven.«

Herefter havde ordføreren for grundlovsudvalget ordet og gentog sin tilbagevisning fra førstebehandlingen af indvendingerne fra Grundtvig, Boisen og Ræder. Derefter sagde han videre:

»Hvad selve Udtrykket »er berettiget« angaaer, skal jeg ikke negte, at jeg for min Person idetmindste i det Væsentlige kan henholde mig til hvad den ærede Rigsdagsmand for Kjøbenhavns 6te District (Visby) herom har bemærket. Det forekommer mig virkelig, at dette Udtryk vel kan forsvares.

Det forekommer mig, naar det kun angaaer dem der ere ude af Stand til at ernære sig, og som frivilligen underkaste sig de Forpligtelser, som det Offentlige paalægger dem, vilde der være noget Modsigende i, om man ikke vilde tillægge dem en Ret til at fordre, at Staten ikke skal lade dem gaae til Grunde, paa samme Tid, som man indrømmer Staten Ret til at fordre af dem, at de skulle gjøre andre Opoffrelser, endog af Liv og Blod, naar Statens Vel kræver dette. Jeg troer derfor, at det omhandlede Udtryk bør beholdes, og jeg maa navnlig mene, at det Udtryk, der er foreslaet istedetfor under No. 77 af tvende ærede Rigsdagsmænd, vilde være saa betydningsløst, at det vist ikke vilde være rigtigt at optage Paragraphen med dette Udtryk. At de »ville kunne erholde Hjælp« af det Offentlige er vel Noget, som forstaaer sig af sig selv, og det synes endog besynderligt at indskrænke dette til dem, som ere i Trang eller ude af Stand til at kunne ernære sig og Sine; der kunde vel ikke være Noget imod, at ogsaa Andre, der ikke vare i saadanne Tilfælde, kunde i andre Henseender erholde Hjælp af det Offentlige.«

Efter at Visby og Hall således, skulle man synes, effektivt og klogt havde sat modstanderne af »Retten til understøttelse« på plads – særligt er der jo hip til de gode præster Boisen og Grundtvig – kom der kun en spagfærdig replik fra Mundt, før debatten fortsatte til § 71.⁴³

Grænserne for Grundtvigs humanisme

Det er slående, at Grundtvig angriber det engelske fattighjælpssystem for dets inhumanitet, men at han på sin side så ikke anerkender nogen social forpligtelse til i Danmark at skabe et humant hjælpesystem for de fattige.

I stedet anvender han en række økonomiske argumenter, som han mener beviser, hvor umuligt det er for en rig nation at opretholde selv et inhumant system, så man lige så godt kan opgive forsøget på at oprette et system overhovedet.

Hvis man alligevel insisterer, så må man i det mindste begrænse hjælpen til de værdigt trængende, og kun i det omfang der da er midler til det. Disse værdigt trængende var der allerede taget hånd om i de danske fattiglove fra 1802-03, ja faktisk var Grundtvigs sekundære forslag, i forhold til de eksisterende fattiglove, indskrænkende både i forhold til den gruppe mennesker, som skulle hjælpes, og i forhold til forpligtelsen til at hjælpe.

43. Det 117. offentlige møde, onsdag den 9. maj 1849. BRF, nr. 405: sp. 3209-3218.

Således ville Grundtvig ikke anerkende nogen forpligtelse for samfundet over for arbejdsløse. For ham var arbejdsløshed selvforskyldt, og den enkelte kunne derfor selv tage hånd om sagen og rette op på sin eksistens i ethvert frit og demokratisk samfund.

I denne tankegang fulgte han klart den engelske økonomiske teoretiker David Ricardo (1772-1823), som blandt andet havde udviklet sine teorier i værket *The Principles of Political Economy and Taxation* fra 1817. Her hævder han under udviklingen af sine teorier vedrørende lønninger og priser, at lønningsniveauets nedre grænse vil have tendens mod at stabilisere sig omkring subsistensgrænsen, samt at prisen på næsten alle forbrugsvarer er en funktion af den arbejdsmængde, som kræves til at producere dem. Følgelig vil der i enhver økonomi være nogle fattige, som lever på subsistensniveauet, og ethvert forsøg fra samfundets side på at lette disse fattiges livsvilkår gennem et støttesystem vil derfor være forgæves, ja faktisk skadeligt, da det vil bringe uligevægt i og dermed ødelægge det samfundsøkonomiske system («would set up a mechanism for relief that would encompass the economy of the entire society»⁴⁴).

Dansk videnskab har almindeligvis prist Grundtvig for hans klassiske liberale økonomiske synspunkter og for hans stærke modstand mod marxismen. Grundtvig havde dog haft andre samtidige muligheder for at finde støtte for et humanistisk socialt og økonomisk samfundssystem. Han kunne have hældet sit hoved til utilitaristerne, der byggede på de teorier, som var udviklet af Jeremy Bentham (1748-1831) i dennes værk *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* fra 1789 og senere blev udbygget af John Stuart Mill (1806-73). Utilitaristerne prædikede om at »opnå den størst mulige lykke for flest mulige« ud fra en erkendelse af et moralsk-etisk ansvar for deres medskabninger og ud fra en tro på, at det kunne lade sig gøre økonomisk, hvis viljen var til stede.⁴⁵ En anden mulighed havde været at vælge en af tidens mange utopiske socialister som f.eks. Saint-Simon (1760-1825), der i sin bog *Nouveau Christianisme* fra 1825 fremhævede arbejdet som kilden til samfundets rigdom og fremskridt, og da det meste arbejde ydes af den dårligst stillede klasse, bliver

44. David Ricardo: *The Principles of Political Economy and Taxation*, with an introduction by Michael Fogarty, London 1969 (oprindelig udgave 1817). Se her specielt 5. kapitel om lønninger, s. 52-63.

45. Tyge Krogh: »Filantropibegrebet mellem næstekærlighed, liberal politik og solidaritet«, *Den jyske Historiker*, 67, 1994, s. 7-16; Tinne Vammen: »Ømme punkter. Filantropi og velgørenhed ca. 1780-1930 – et unostalgisk vue«, *Den jyske Historiker*, 67, 1994, s. 17-37.

det religionens vigtigste opgave at løfte de underste samfundsklasser fysisk og moralsk.⁴⁶

Det er bemærkelsesværdigt, at Grundtvig ikke selv indså, hvilke konsekvenser hans økonomisk-politiske holdning til den sociale lovgivning om understøttelse til de svageste i samfundet måtte få for hans folkelige og nationale uddannelsesprogram, og i næste række for muligheden af tilegnelsen af den kristne tro. Hans holdning vedrørende det første betød, at det blev umuligt for den dårligst stillede del af befolkningen at tilegne sig det »levende ord« og blive sande kristne.

Denne del af befolkningen måtte finde andre profeter, mens den voksende gårdmandsklasse sympatiserede med hans økonomisk liberale politik og tog hans synspunkter om frihed og individuel egenværd til sig og udviklede deres egen klassebevidsthed og skabte en kultur, der indtil for ganske nylig var den dominerende i Danmark.

Konklusion

Det må således konstateres, at selv om N.F.S. Grundtvig ikke er til at komme uden om, hvis man vil forstå dansk kultur og historie fra begyndelsen af 1800-tallet og frem til i dag, så er hans betydning en betydning på såvel ondt som godt.

Set i dette lys er det ganske ironisk, at Grundtvig i begyndelsen af 1970'erne blev politisk profet for en række af de politisk venstreorienterede og anarkistisk prægede ungdomsoprørere og senere igen for modstanderne af EF (EU). Dette skete vel at mærke samtidig med, at en række af det gamle gårdmandsparti Venstres ideologer, der hyldede minimalstatsprincippet i deres nyliberale kamp om de borgerlige byvælgere, henviste til Grundtvig som deres åndelige inspirator.⁴⁷

Det er også rimeligt klart, at vor nuværende grundlovs § 75, der er ble-

46. Se således Rouchdi Fakkar: *Sociologie, socialisme et internationalisme prémarxistes. Contribution a l'étude de l'influence internationale de Saint-Simon et de ses disciples*, Neuchâtel 1968.

47. Således Ebbe Kløvedal Reich: *Frederik. En folkebog om N.F.S. Grundtvigs tid og liv*, København 1972; Ejvind Larsen: *Grundtvig – og noget om Marx*, Århus 1974; Ejvind Larsen: *Det levende ord. Om Grundtvig*, Charlottenborg 1983; Finn Stein Larsen og Erik Bernstorff (red.): *Et Grundtvig-festskrift. I anledning af hans 200-årsdag. Med bidrag fra hans skole*, Århus 1983. Vedrørende den liberale tolkning se f.eks. Bertel Haarder, Erik Nilsson og Hanne Severinsen: *Nyliberalismen og dens rødder*, København 1982; Bertel Haarder: *Slip friheden løs – og giv ansvar*, København 1990; Bertel Haarder: *Grænser for politik*, København 1990.

vet en så væsentlig og betydningsfuld del af forfatningen, og som, trods tilbageslag og forsøg på at tilsidesætte og minimere denne del af borgernes rettigheder, ikke alene kan tilskrives den »radikale« Orla Lehmann, der i øvrigt senere indplacerede sig i det politiske spektrum på højres fløj. Paragraffen skylder nok så meget sin overlevelse på Den grundlovgivende Rigsforsamling under debatten i foråret 1849, da reaktionen i Europa mod februarrevolutionen 1848 allerede var sat ind, at den, ud over at blive støttet af enkelte radikale bondevenner som Gleerup, blev forsvaret af en række af Den grundlovgivende Rigsdags medlemmer formentlig fra højre og centrum.

Paragraffen var dels udtryk for den sene enevældes positive socialpolitik og for tidens nødvendighed over for de samfundsklasser, der blev udskrevet til hæren under den verserende borgerkrig. Den blev, let udvandet, bibeholdt trods de liberale præsters angreb, om end det holdt hårdt. Trods sin principielle modstand mod specificerede borgerrettigheder i grundloven har A.S. Ørsteds understregning af, at ordlyden kun indeholdt, hvad enhver ordentlig regering måtte være forpligtet til, og hvad hidtidig praksis havde været, formentlig også virket positivt omkring de to afstemninger.

Som den blev vedtaget, dannede paragraffen grundlag for Estrups og dermed Højres positive sociallovgivning i 1880'erne og begyndelsen af 1890'erne, ligesom den senere blev en hovedhjørneste for Socialdemokratiets og De radikales opbygning af velfærdsstaten. Dette skete dengang som nu på trods af liberale politikeres modstand mod det solidariske »tvangsprincip«.